

STAVEBNÍ VÝVOJ KAPLE NEJSVĚTĚJŠÍ TROJICE VE ŠVAŘCI U ŠTĚPÁNOVA NAD SVRATKOU

JAN VEČEŘA

Building process of chapel of The Holy Trinity in Švařec near Štěpánov nad Svratkou

This paper aims to introduce building history of the chapel in Švařec (Žďár nad Sázavou District). Origin of the chapel is unclarified but it is possible it was used by medieval miners in 13th century or 15th century. To this days the chapel remains in its Baroque form (around the year 1700). The chapel is located in an unusual place in deep valley outside the village Švařec. Building appearance of this chapel is atypical to others in this district. The chapel has quadrangular platform without earmarked presbytery or vestry.

Keywords: sacred architecture – building process – mining chapel – dendrochronology – baroque reconstruction

Článek popisuje stavební historii kaple ve Švařci (okres Žďár nad Sázavou). Lze předpokládat, že zabezpečovala duchovní službu horníkům, kteří v okolí dolovali zejména stříbrnou rudu. Důlní aktivity jsou v okolí doloženy ve dvou časových etapách, první je datována do 13. a 14. století, druhá zejména do konce 15. a 16. století. Stavebněhistorický průzkum byl doplněn dendrochronologickou analýzou dřevěných prvků a restaurátorským průzkumem omítkového souvrství. Budova kaple Nejsvětější Trojice je pozoruhodná svou stavební podobou, která nemá v regionu obdobu, především absencí vyčleněného presbytáře či sakristie.

Klíčová slova: sakrální architektura – stavební vývoj – hornická kaple – dendrochronologie – barokní přestavba

Do nedávné doby existovaly o této pozoruhodné stavbě informace z turistických průvodců,¹⁾ klasické topografické práce G. Wolného²⁾ či často citované vlastivědné práce J. Tenory z počátku 20. století.³⁾ V poslední době vznikly dvě stavebněhistorické práce.⁴⁾ Závěry obou prací se liší a s některými vývody nelze souhlasit. Předkládaný příspěvek si klade za cíl zveřejnit na základě získaných poznatků nejpravděpodobnější stavební vývoj kaple Nejsvětější Trojice u obce Švařec, kterou je možno považovat za kapli hornickou. Zároveň si předkládaný příspěvek klade za cíl představit poměrně neznámou a dosavadním badáním opomíjenou církevní stavbu širší veřejnosti. V interpretační rovině se příspěvek snaží alespoň nastínit možnosti, díky nimž kaple získala pro tuto skupinu architektury neobvyklý svéráz – absenci presbytáře, sakristie apod. (obr. 1, 15)

Několik odlišných verzí stavebního vývoje jednoduché stavby je pochopitelných. Slohově z většiny indiferentní stavba neposkytuje dostatek pevných opor pro datování, ani pro stanovení stavebního vývoje na základě vizuálního průzkumu. Prohloubení stavebněhistorického průzkumu neumožňuje ani kompletní omítnutí stavby. Využito bude závěrů dendrochronologické analýzy, provedené Ing. Tomášem Kynclem (červen 2017), a restaurátorského průzkumu realizovaného Jiřím Štouračem (červenec 2019).

DĚJINY OBJEKTU

Obec Švařec (okres Žďár nad Sázavou) se poprvé, stejně jako sousední Koroužné, objevuje v písemných prameňech roku 1346.⁵⁾ Tehdy brněnský měšťan Jakub Šmelclínův postupuje pražskému měšťanu Johlínu Júnosovu pohledávku u pana Atluše z Kamene, která byla zajištěna platem na čtyřech vsích pana Atluše – Koroužném, Švařci, Štěpánově a Vrtěžiři (*CHORUSHE, SWARTZA, SCHEPANAW ET WORTIRZIR*). Důležitým fenoménem dějin Švařce je středověké dolování, s nímž se počátky švařecké kaple spojují (v pověstech i vážně míněných pracích). Hypotetickou první středověkou zmínku o dolech na Štěpánovsku obsahuje blíže nedatovaný mandát krále Václava I., jímž pověřuje kastelána hradu Veverí, aby zamezil úchvatům Jimrama z Medlova, týkajících se klášterního zboží, konkrétně „*montemargenti, qui in territorioprepositi et claustriiamprenominatiinventusessedicitur*“. Na nedoložené úrovni zůstává skutečnost, jaké „stříbrné hory“ se informace týká, zda Havírny u Švařce (již na katastru Štěpánova nad Svratkou), Cumberku (lokalita na katastru Švařce), či úplně jiné polohy. Ve znění dokumentu postrádáme bližší topografické určení stříbrných dolů. V roce 1348 se Švařec (*IN SWARCZAU*) připomíná znovu, v jistě dodatečném zápisu do zemských desk brněnských figuruje jako součást zubštejnského panství. O hornické činnosti, v soudobém písemném fondu situované výslovně ke Švařci, pojednává až listina z roku 1352, kdy je zmiňována štola u Švařce (*SITUM APUT VILLAM DICTAM SWARCZAVIAM*). Důlní lokalita Cumberk se pak s otázkou objevuje v jiném soudobém zápisu, a sice roku 1350. V textu se hovoří o dolování *Zu dem Czotenperch* u blíže neznámé vsi Kirschbaum (za upozornění děkuji prof. Mgr. Liboru Janovi, Ph.D.). Arche-

5) Archiv města Brna, rukopis č. 39, fol. 212v. – 213r., 10. duben 1346.

1) Např. H. Jurman, Bystřicko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím. Tišnov: Sursum 2000, s. 241.

2) G. Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. Abtheilung 2, Brünn diöcese. Brünn 1858, s. 375.

3) J. Tenora, Vlastivěda moravská. Bystřický (n. P.) okres. Brno: Muzejní spolek 1907, s. 224–225.

4) J. Niesyt, Švařec. Kaple Nejsvětější Trojice. Stavebně historický průzkum. Rádostín nad Oslavou 2015, rkp.; J. Sadílek, Koroužné, Švařec, Kobylnice. Historie a vývoj osídlení obce. 2016, rkp., s. 63–69.

Obr. 1: Švařec (okres Žďár nad Sázavou), kaple Nejsvětější Trojice: a – dobová fotografie z roku 1912, pohled od západu (foto K. Brod, soukromý archiv autora); b – pohled od jihozápadu (od přístupové cesty) na patrovou předsíň a jižní průčelí (všechny snímky autor, nebude-li uvedeno jinak);

ologický materiál dataci dolování na Cumberku do 14. století nevylučuje. Důlní aktivity na katastru Švařce se tedy v pramenném materiálu objevují, bohužel však neobsahují zmínku o sakrální stavbě jako např. v případě hornického sídliště Mittelberg u Ovčína k roku 1256, datovaného archeologicky do let 1250–1350.⁶⁾

6) P. Rous, Stříbrnorudné hornictví na Havlíkobrodsku od 13. do 17. století, Archeologia technica 15, Brno 2003, s. 49–56, zde s. 50; J. Doležel – J. Sadílek, Středověký důlní komplex v trati Havírna

Donedávna se za první písemnou zmínku o existenci švařecké kaple považoval zápis z roku 1596 (prodej pernštejnského panství Pavlu Katharinovi z Kataru). Nově byl zveřejněn ještě starší údaj, který existenci kaple v archívních pramenech posouvá k roku 1582 resp. 1591.⁷⁾ Jedná se o urbář pernštejnského panství. Z něho se mimo jiné dovídáme o poměrně nízkém počtu osedlých v jednotlivých vesnicích kolem Pernštejna (průměrně kolem 9 osob). Přítomnost sakrální stavby ve Švařci je přitom doložena jen nepřímou, a sice zmínkou o kostelním podací („W tevsy jest kostelnipoddacykterej se stále poklada...“). Sama tato zmínka ve vztahu ke kostelíku není apriorním dokladem o existenci fary.⁸⁾ Mohlo by se spíše jednat o kněze ze Štěpánova, který ve švařecké kapli sloužil.

Kaple byla v roce 1596 filiální a patřila k doubravnické fari (ještě roku 1771), později byla přiřazena ke Štěpánovu nad Svratkou. Zmínka o kostelním podací se uvádí v letech 1582, 1596 a ještě během 1. poloviny 17. století, poté mizí. V dalších letech stavba není označována jako kostel, nýbrž jako kaple – pravděpodobně snad roku 1662 a poté výslovně jako „malý kostel neboli kaple“ roku 1672 (tehdy jde o filiálku patřící ke Štěpánovu nad Svratkou). Zprávy z novověké etapy dějin kostelíka tak hovoří o jeho menším významu v rámci duchovní správy. Je snad možné, že ve zmínce o kostelním podací z roku 1582/91 se zrcadlí ještě rezidua středověkého vývoje, v němž měl kostel díky těžbě barevných kovů v okolí větší význam? Nezbývá než konstatovat, že charakter kostela a jeho případné nadání právní výbavou nám zůstává utajeno.⁹⁾

V roce 1708 povoluje biskupský ordinariát konání mší svatých.¹⁰⁾ Tento rok ohraničuje dobu raně barokní přestavby. Z počátku 18. století také pochází stručný soupis inventáře stavby a její podoby – dvoje jednokřídlé dveře, čtyři malá okna s okenicemi, cihelná dlažba, strop s omítaným podhledem, dvě lavice, kazatelna a dřevěná kruchta.

O velké opravě kaple v roce 1857 podle J. Sadílka psal až J. Tenora¹¹⁾ (cenný je Tenorův údaj, že k opravám docházelo i později, tedy alespoň do doby vydání Vlastivědy moravské roku 1907). Není tomu tak. O její rozsáhlé obnově hovoří již G. Wolný,¹²⁾ který zmiňuje vybavení kostelíka novými mešními rouchy a připojuje informaci o kompletní obnově („vollstandigerneuert“) a novém vysvěcení štěpánovským farářem. J. Sadílek¹³⁾ datuje dochovanou podobu kaple i se západní patrovou předsíní do raně barokních úprav z 2. poloviny 17. století a stavební úpravy za éry hraběte Vladimíra Mitrovského odmítá. Níže uvedený rozbor relativní chronologie jednotlivých konstrukcí tento

u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: K. Nováček ed., Těžba a zpracování drahých kovů, sídelní a technologické aspekty. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2004, s. 75, 84; R. Procházka ed., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno 2013, s. 487; J. Teplý, Rod Pernštejnů za přemyslovských a lucemburských králů. Pardubice 2016, s. 51–52.

7) J. Sadílek, o. c. v pozn. 4, s. 68–69.

8) M. Vařeka, Jan z Pernštejna 1561–1597. Hospodářský úpadek Pernštejnů. České Budějovice 2008, s. 22; P. Jokeš, Farní organizace na středověké západní Moravě. Brno: Maticе moravská 2011, s. 19.

9) J. Sadílek, o. c. v pozn. 4, s. 64.

10) G. Wolný, o. c. v pozn. 2, s. 375.

11) J. Tenora, o. c. v pozn. 3, s. 224.

12) G. Wolný, o. c. v pozn. 2, s. 375.

13) J. Sadílek, o. c. v pozn. 4, s. 67.

jeho závěr nepotvrzuje a raná datace předsíně je mylná. Z Wolného zmínky o celkové obnově kaple v roce 1857 pak čerpá svou informaci i Jan Tenora. Dendrochronologicky datované dřevěné prvky však do období kolem poloviny 19. století nespádají a v rámci švařecké kaple dnes nejsme schopni identifikovat konstrukce, které bychom mohli stavební obnově doby Vladimíra Mitrovského přiřknout. Práce z jeho doby měly pravděpodobně charakter údržby.

G. Wolný vyjmenovává vybavení interiéru kaple. Kostel disponoval jedním oltářem, kazatelnou a dvěma malými zvony. Zde uvedená přítomnost kazatelny se dnes v interiéru objektu nijak neprojevuje a zdá se, že poloha kazatelny byla atypická oproti jejímu častému umísťování do rohu na styku severní obvodové zdi s vítězným obloukem. Z popsaného vybavení kaple se do dnešní doby zachoval především hodnotný, bohatě vyřezávaný oltář, který pochází patrně z 30.–40. let 18. století.

Údajně nejstarší známé vyobrazení pochází z roku 1798, objevilo se v 1. sešitu Moravských pohledů (*Mährische Ausichten*) Jana Nepomuka hraběte Mitrovského. Autorem zdejších mědirytin je Franz Adalbert Conrad von Hötzen-dorf, který je vytvořil na přelomu let 1798–1799. Uvádí se, že toto dílo zůstalo nedokončené vlivem smrti Jana Nepomuka Mitrovského, jenž zemřel roku 1799. Bohužel uložení tohoto díla není autorovi známo a pokusy o jeho dohledání zůstaly s negativním výsledkem.

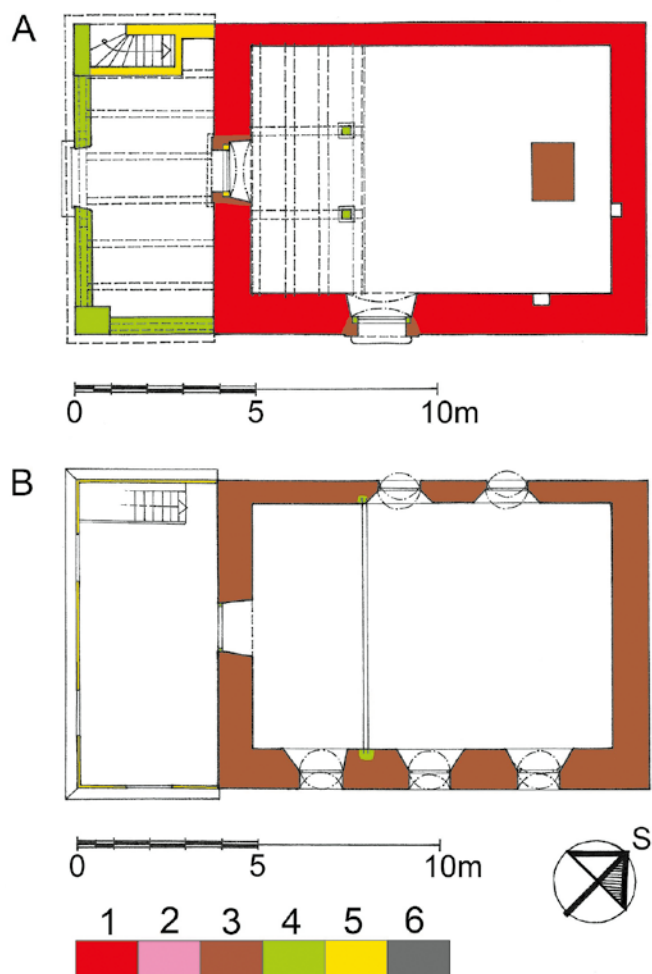
Nejstarším dobovým vyobrazením švařecké kaple tak zůstává kresba pocházející od Františka Richtera pravděpodobně z 20. let 19. století, uložená v Moravské galerii v Brně (inv. č. MM 2284). Kresba nese název „Kostel sv. Kateřiny ve Švařci“. Kaple je zobrazena ve stavu, v jakém se v podstatě dochovala dodnes. Střechou nad kaplí prostupuje předchůdce dnešního sanktusníku. Předsíň je zachycena v dnešním hmotovém a půdorysném rozsahu. Ke kapli směřuje procesí horníků v kroji a s hudebními nástroji. Mimo jiné zaujmou i zobrazená důlní díla na protějším svahu přes Brťovský potok. Povrchový průzkum v těchto místech existenci dřívějších dolů nevyloučil. Není bez zajímavosti, že mapy 1. vojenského mapování (1764 až 1768) v těchto místech polohu dolů rovněž uvádí, a stejně tak i Müllerova mapa Moravy z roku 1716.

Mapa stabilního katastru, pro Švařec vyhotovená v roce 1826, jistě zobrazuje kapli v dnešním hmotovém rozsahu, tedy včetně patrové předsíně. Prokázalo to dendrochronologické datování její nosné konstrukce (viz níže).

Poslední stavební etapu kaple představují 40. a 50. léta 20. století. Roku 1946 (dle nápisu na hambalku) je nad lodí kaple vyzdvižen nový krov. Roku 1957 došlo k odkopání přilehlého severního svahu, který kapli obepínal až téměř do výše oken, přičemž je konstatováno, že zavalení svahem způsobuje nadměrné zavlhání stavby. Téhož roku se uvádí, že kostelík neslouží k pravidelným bohoslužbám.¹⁴⁾

POPIS STÁVAJÍCÍ PODOBY KAPLE – EXTERIÉR

Přibližně orientovaný objekt kaple s kněžištěm směrem k východu se nachází co do regionálních poměrů v poměr-

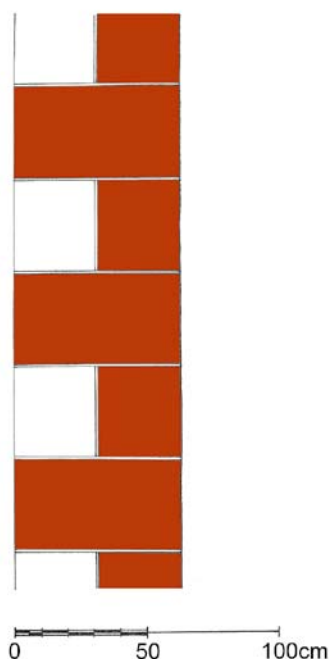

Obr. 2: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Půdorysy kaple: A – přízemí, B – patro v úrovni oken. Vysvětlivky: 1 – nejstarší fáze (hypoteticky 13. století, či až přelom 15. a 16. století); 2 – blíže neurčená mladší fáze, kdy došlo k navýšení štítů; 3 – barokní úpravy z přelomu 17. a 18. století; 4 – konstrukce z doby před rokem 1770 až z počátku 19. století; 5 – konstrukce 19. a 20. století (všechna zaměření autor; všechny kresby J. Štětina).

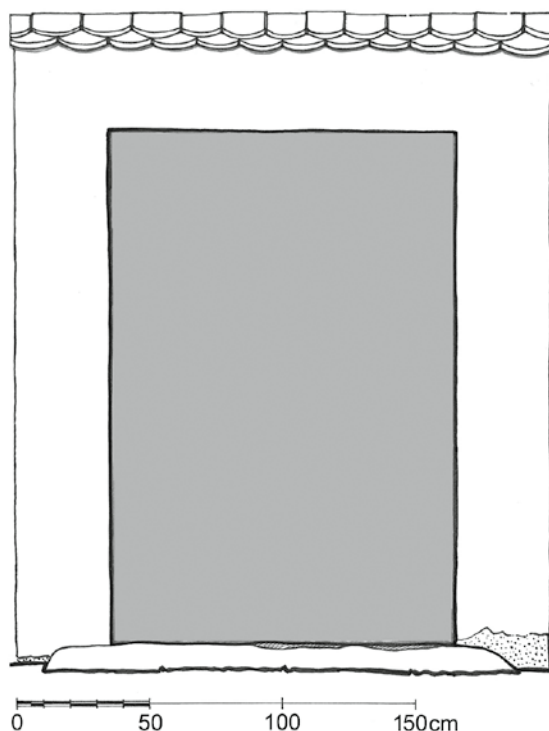
ně atypické poloze, asi 600 m od hlavní silnice Víř – Štěpánov nad Svratkou, v laterálním svrateckém údolí, na terase při silnici do obce Brťoví, původně vsazená svou severní stěnou do přilehlého svahu. Poloha kaple, dnes solitérního objektu bez vazby na osídlení, byla v době svého vzniku nepochybně vázána na komunikační systém svého okolí a pravděpodobně zaniklé sídliště. Případné stopy osídlení v okolí se bohužel prozatím nepodařilo prokázat. Vnější rozměry kaple (bez mladší předsíně) dosahují cca 8,5 × 12 m, v interiéru kaple pak 6,8 × až 9,9 m (obr. 2).

Dnešní podoba kaple v sobě zahrnuje obdélnou zděnou stavbu završenou sedlovou střechou, k níž je na západní straně přistavěn patrový komunikační přístavek dále v textu označován jako „předsíň“, zabírající celou šíři hmoty stavby (obr. 1). Nad sedlovou střechu kaple vystupuje čtverhranná zvonice (sanktusník), zakončená cibulí krytou šindelem. Oba vrcholy zděných štítů kaple zaujímají dva kříže patriarchálního typu na kamenných podstavcích. Dvě podélné stěny kaple prolamuje pětice půlkruhových oken, všechny se nachází ve výši dřevěné kruchty zhruba 3,5 m nad podlahou lodě. Podobná okna vesměs z druhé poloviny 17. století osvětlila interiéry okol-

14) Archivní spis uložený v NPÚ ÚOP v Telči.

Obr. 3: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Zaměření barokního nárožního kvádrování

Obr. 4: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Pohled na jižní vstup do kaple.

Obr. 5: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Západní portál do kaple (pohled od západu).

ních kostelů, např. sv. Martina ve Věžné (půlkruhový závěr), sv. Václava v Dolním Čepí, Štěpánově nad Svratkou apod. V rovině přízemí prolamují obvodové zdivo dva vstupy, jeden ze západní strany, druhý z jižní strany, který je co do dimenzí větší. Vstupy z vnější strany rámuje jednoduché portálky, jejich niky v interiéru klenou segment. Kaple postrádá (vyjma předsíně) jakékoli další přístavky (např. sakristii).

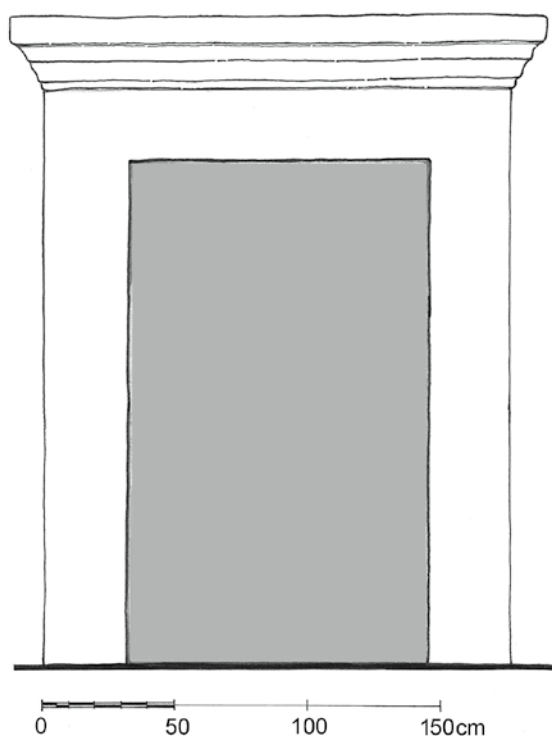
Severní stěna se nachází blízko svahu, který je v těchto místech zpevněn kamennou tarasní zdí, která vznikla v 50. letech. Na několika starších fotografiích je patrné, že dřívější vchod do patra předsíně procházel přímo skrze její severní stěnu, dnes odkopáním svahu nedostupnou.

Na několika místech všech čtyř nároží kostela se dochovaly sporé zbytky omítky s kvádrováním (obráz. 3). Protože je rustika sledovatelná až do výše koruny zdiva, logicky souvisí až s dobou raně barokní přestavby (příp. mladší), a tedy navýšením kaple do nyníjší úrovně. Nárožní iluzivní armování je vytvořeno freskovou technikou (do vlhké omítky) a restaurátorský průzkum prokázal, že se pod ním nachází starší vrstva omítky. Jaké výškové úrovně starší exteriérová omítka dosahuje, není možno určit. Sondy, ve kterých byla starší omítka nalezena, byly provedeny v úrovni pod půlkruhovými okny, tedy v předpokládaném rozsahu původní hmoty objektu.

Západní stěnu kaple v přízemí akcentuje otevřená předsíň, vymezená plnou zídou (vysokou 121 cm), z jihozápadního nároží předsíně vystupuje hranolový pilíř podírající roh jejího dřevěného patra. Do severnějšího nároží bylo dodatečně vestavěno schodiště vedoucí na kruchtu (vzniklo po odkopání svahu ve 40. či 50. letech). Obvodní zídka přízemí předsíně jsou k lodi i k rohovému pilíři přistavěny na spáru, soudě dle nerovností líců a charakteristických svislých trhlin na styku konstrukcí.

K jižnímu z obou vstupů vede skrz svah pod kaplí na jižní straně starší přístupová cesta, dnes již značně zasutá a těžko čitelná. Její vyústění do prostoru před jižním vchodem je narušeno stávající tarasní zídou. Jižní vstup (obráz. 4) vykazuje větší dimenze než západní a není vyloučeno, že původně býval vstupem jediným (podobně se uvažuje např. v případě kostela v Tasově, přestavěného na současnou faru). Nasvědčovalo by tomu i vedení starší přístupové cesty, zatímco současná cesta od západu je výsledkem mladších úprav.

Západní vstup (obráz. 5, 6) je zdobenější a jeho architektura koresponduje s architekturou oltářní menzy (oba prvky

Obr. 6: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Západní vstup do loďe kaple.

Obr. 7: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Profil římsy nad západním vstupem do loďe kaple.

INTERIÉR

Obvodové zdi kostela jsou omítnuté a bíle naličené, proto nelze pozorovat anomálie ve zdivu (spáry, zazděné otvory apod.). Průzkum omítkového souvrství (Jiří Štourač, červenec 2019) zjistil, že stavivem zdi je lomový kámen, špalety a bankál barokních oken tvoří cihly (tl. 5,5 cm). Zdivo z lomového kamene je doplněno úlomky cihel, patrně pro dorovnání nerovností pro nahození rovné barokní omítky. Ta v interiéru tvoří nejstarší vrstvu omítnutí, starší interiérová omítka nebyla nikde v rámci realizovaných sond nalezena. Nebyly objeveny ani jakékoli stopy po malbě, příp. nátěru kamenného zdiva přímo vápnem.

Západní díl interiéru loďe zabírá dřevěná hudební kruchta (obr. 9), na východní straně není presbytář nijak zdůrazněn, není vysunut z objektu ve formě klasického závěru a není zdůrazněn ani v interiéru vítězným obloukem či stupněm. Jistý předěl tvoří pouze jižní vstup. Řezbářsky provedený retábl je přisazen k zadní straně zděné oltářní menzy, na níž spočívá tabernákl. Úpravy kostelů v době po 2. vatikánském koncilu, spočívající zejména v doplnění prostoru kněžiště tzv. obětním stolem, se švařecké kapli vyhnuly.

Výška interiéru loďe přesahuje 540 cm. Z pěti půlkruhových oken se odlišuje pouze západnější okno jižní stěny (obr. 10 vpravo, 11), jehož parapet je oproti ostatním výše, není strmě skloněný směrem dolů, ale naopak téměř vodorovný. Jeho západní špaleta se ostře rozevírá do interiéru. Toto okno tedy reaguje na přítomnost kruchty, stejně jako absence jeho pandánu v protilehlé stěně severní (obr. 12). Starší podoba kruchty, z níž zůstaly jen dvě konzoly vetknuté do zdiva nad západ-

Obr. 8: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Pohled od jihovýchodu na jižní a východní (bez otvorů) průčelí.

klademe do raně barokního období). Jeho nadpraží, tvořené návojevou profilovanou římsou (obr. 7), je narušeno dodatečným vetknutím dvou stropních trámů předsíně.

Východní stěna je zcela prostá jakýchkoli otvorů a dnešní situace neumožňuje posoudit, zda z ní kdysi vyrostala hmota presbyteria (obr. 15).

ním vstupem, tedy dosahovala do výše její stávající mladší úpravy. Absence půlkruhového okna v severní stěně je vysvětlitelná snad obavami stavitelů z vloupání, neboť hned v sousedství se nacházel vstup do patra předsíně.

Východní stěna kaple obsahuje ve své masě pouze nevelkou niku (sanktuář?) o rozměrech 35,5 × 38 cm. Další

Obr. 9: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Pohled do lodě a na kruchtu (od východu).

Obr. 10: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Jižní stěna lodě (pohled z kruchty).

drobná nika ($33,5 \times 45,5$ cm) prostupuje do jižní stěny blíže jihovýchodního koutu lodě (odkládání bohoslužebného náčiní).

Severní stěna kaple kromě zmíněných okének v patře neobsahuje žádný otvor. Křivka profilu severní zdi zaujme svým kónickým průběhem až do výše parapetů oken (cca 4 m nad podlahou), nad nimiž probíhá líc již ve svislé linii. Rýsuje se tu vývojová fáze mezi dvěma zdívy odlišného stáří, tedy původní hmotou kaple a barokní nástavbou z doby před rokem 1708.

Kruchtu podpírají dva dřevěné rombické sloupy a do západní stěny vetknuté dřevěné konzoly, na něž nasedají

nosné trámy. Tesařské opravení zhlaví konzol (i jejich materiál – tvrdé dřevo, dub) se liší od zakončení nosných trámů, které spočívají jak na obou konzolách, tak na sloupech. I z tohoto důvodu je zřejmé, že konzoly náleží starší konstrukci.¹⁵⁾ Tuto domněnku pak potvrdilo i dendrochronologické datování.

Půdní prostor kaple nabízí pozoruhodnou náleзовou situaci v obou zděných štítech stavby (tloušťka západního štítu činí 86 cm). Zcela zřetelně se tu rýsuje spáry, oddělující tři fáze výstavby štítu (obr. 11, 13). Všechny tři úseky se odlišují i způsobem vyzdění (kladení kamenů). Pro lepší orientaci v textu jsou všechny tři části označeny jako fáze 1–3 (obr. 8).

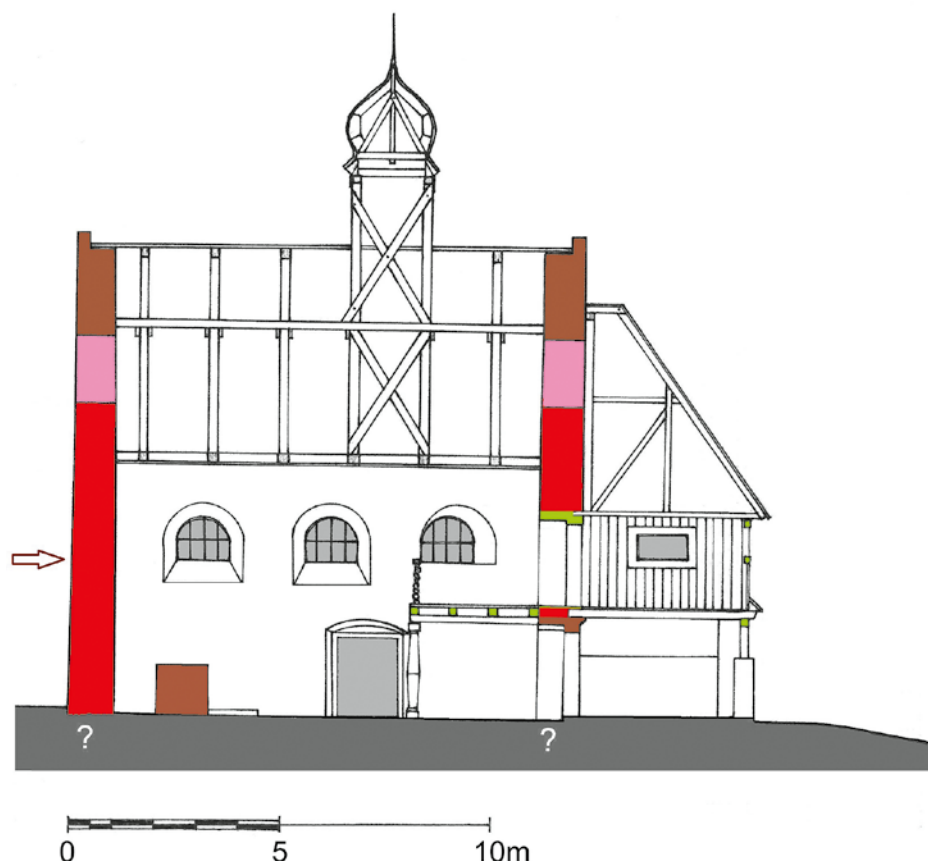
Fáze 1 představuje nejstarší vývojový stupeň štítů. Pozoruhodný je nápadně plochý sklon štítu (cca 32°). Prvá fáze, nejlépe sledovatelná na východní straně, bohužel vykazuje četné znaky přezdívaní, a to zejména ve spodní části, pravděpodobně za účelem vyhloubení dvou druhotných kapes (soudíme tak podle nerovných čel otvorů). Stejně pozůstatky kapes se nachází i v protějším západním štítu a patrně souvisí s konstrukcí mladšího zastropení objektu, neboť se nachází v oblasti základů štítů poblíž středové osy stavby (jejich funkcí mohlo být vynášení dřevěného podhledu, nahrazeného dnešním kazetovým stropem). Z jejich polohy lze kapsy časově vřadit do fáze, kdy byla již stavba vyzdvížena do současné výšky.

Vnitřní líc západního štítu je částečně omítnutý, ale dvě vybourávky do sousední půdní prostory patrové předsíně odkryly část spáry mezi fázemi 1 a 2.

Fáze 2 je zděna z mnohem větších kamenů, hrubě kladených na sebe. Na západní straně je 2. fáze štítu nahozena bílou (interiérovou?) omítkou, která na východní straně chybí. Omítkou lemují ramena štítu 2. fáze až k vrcholu a nepřesahuje na plochu štítu 3. fáze, proto je zřejmé, že k omítnutí došlo před zvýšením zdi kaple.

Nadezděním štítu 2. fáze došlo při stejné výšce stavby (ramena štítu 2. fáze se sbíhají k ramenům štítu 1. etapy

15) Tak již J. Niesyt, o. c. v pozn. 4, s. 34.

Obr. 11: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Podélný řez kaple skrz podélnou osu stavby. Časové zařazení barevně vyznačených fází viz obrázek 13 – řez terénem (tmavě), plocha okenních a dveřních otvorů (světle). Šipka označuje pravděpodobnou výšku korunní římsy původní stavby před barokním navýšením hmoty kaple.

Obr. 12: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Severní stěna lodě (pohled z kruchty).

viz obr. 13) k zvětšení sklonu střechy (cca 50°). Omítku na západním štítu lze vysvětlit přítomností kruchty či tribuny otevřené do krovu. Toto řešení lodí stavebně jednoduchých kostelů nemusí být u podobných příkladů

ojedinelé, bohužel tak čitelné stopy, jako je tomu v případě švařecké kaple, se vlivem časových pozdějších přestaveb sakrálních objektů nedochovaly. Častější užití přesahu interiéru lodi do části podkroví je doloženo (minimálně podle publikovaných oblastí) u kostelů s kvadratickým presbytářem a zejména u jednoduchých hambalkových krovů nejstarších gotických kostelů.¹⁶⁾ Podle tvaru omítky, kopírující tvar štítu 2. fáze, lze hypoteticky předpokládat konstrukci krovu pomocí např. ondřejských křížů. Publikované otisky interiérových omítek na štítech mají většinou tvar lichoběžníku, jehož horní zkosení tvoří hambalky.¹⁷⁾ Na východním štítu lze pozorovat dvě kruhové kapsy drobného rozměru (lešení).

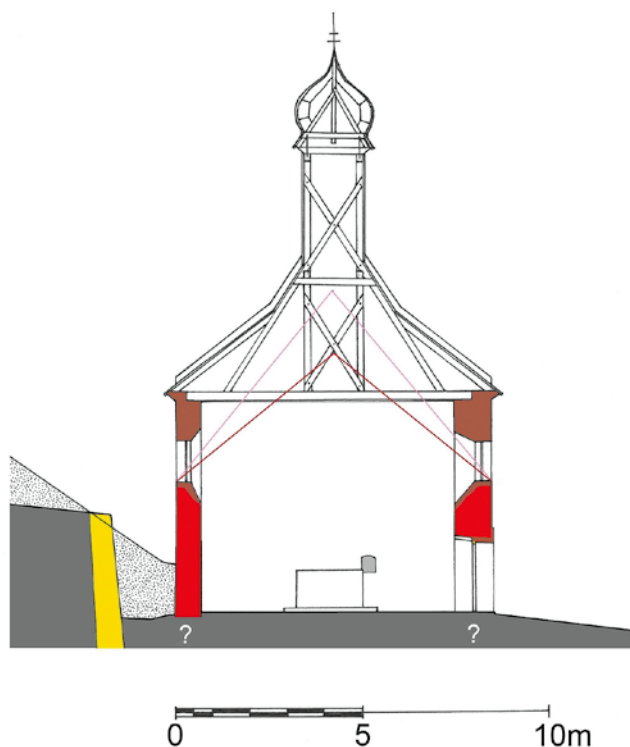
Konečně fáze 3 odpovídá současné podobě. Souvisí s raně barokní přestavbou, navýšením kaple a vznikem půlkruhových oken. V ploše štítů 3. fáze se objevují kapsy po vaznicích, zdivo je hrubě licované, bez omítek. Po okrajích, v místě rozšíření o část štítu přesahujícího střechu, jsou patrné otisky staršího laťování. Dnešní sanktusník vznikl až v závěru 80. let 19. století.

Pokud se dochovaly otisky 3. fází štítů na obou stranách kaple, je logické, že její délka se v průběhu existence nezměnila. Délkový rozměr kaple tak dosahuje 12 m (nepočítána patrová předsíň) a šířky 8,5 m. Mladší stavební úpravy objektu se postaraly jen o navýšení výšky stavby a o rozšíření západním směrem v podobě patrové předsíně.

Neznáme provedení stropu v rané etapě existence švařecké kaple. Západní část lodi se patrně otvírala do krovu, východní část musela být při absenci omítky východního štítu zastropena nepochybně rovnou

16) Srov. K. Kibic ml., K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podstřeší, in: Sborník 10, Praha 2012, s. 160–167, zde s. 165, pozn. 10.

17) Srov. J. Sommer, Strop lodí kostela v Havlíčkově Borové, Památky a příroda 1989, s. 201–206.

Obr. 13: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Příčný řez objektem (pohled k východu). Tečkovaně vyznačena původní úroveň svahu na severní straně kaple před jeho odkopáním v 40. či 50. letech. Tmavě červená čára vyznačuje tvar štítu v prvotní fázi, světle červená čára udává výšku štítu ve druhé fázi. Konstrukce krovu je zachycena v době před rekonstrukcí na základě projektové dokumentace ze 40. let 20. století (bez vyhodnocení).

Obr. 14: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Podkroví kaple, pohled od západu na východní štít.

trámovou konstrukcí. Interpretace a stavební podoba tohoto řešení je nejistá.¹⁸⁾

Dřevěné patro předsíně obsahuje na východní straně výše zmíněný prostup na dřevěnou kruchtu. Předsíň je přisazena k původním nárožím kaple (k severo- i jihozápadnímu). Západní zeď kaple, k níž je přístavek přistavěn, tedy byla dříve vnější zdí a nároží byla viditelná, proto se tu dochovaly opět zbytky rustiky, nezatřené díky trámům konstrukce přístavku mladšími nátěry. Tato nálezo-ová situace jasně řadí patrovou předsíň k chronologicky mladším prvkům.

Půdní prostor přístavku nabízí pozorování vnější partie západního průčelí kaple (obr. 14). Do jejího štítu byly druhotně vybourány kapsy pro trámy krovu přístavku. Zcela zřetelně však ze stěny štítu vystupuje otisk stříšky předchůdce dnešní předsíně (sklon zastřešení činí cca 52°). Exteriérová omítka byla k oběma otiskům krokví přitažena. Obě krokve byly ale přiloženy ke starší bílé líčené omítce, jejíž pozůstatky se v otisku dochovaly. Otisk starší stříšky je sledovatelný až do úrovně podlahy půdy.

Cca 80 cm nad podlahou půdy předsíně probíhá vodorovný, hnědě zbarvený pás (vysoký 15 cm), vymezený rytou linkou. Pás souvisí s otiskem přístavku, je totiž proveden v omítce, která je k nedochovaným dřevěným prvkům krovu dotažena.

Těsně nad stávající dřevěnou podlahou půdy je možné identifikovat úsek staršího segmentového záklenku, náležející dřívějšímu průchodu na hudební kruchtu skrze západní obvodovou zeď kaple. Zrušený vstup je od stávajícího posazen poněkud výše, takže zasahuje do dnešní půdy. Zároveň byl starší vstup posunut poněkud jižněji oproti dnešnímu, který podle přepatrování souvisí s výstavbou patrové předsíně. Vrcholnice záklenku koresponduje s vrcholem otisku zaniklé střešní konstrukce starší předsíně, oba prvky představují nepochybně současné konstrukce.

Tloušťka zdi v přízemí kaple dosahuje v případě tří stěn rozměru přes 1 m (cca 110 cm), pouze severní stěna je zhruba poloviční (60 cm). Tento nepoměr je zapříčiněn faktem, že kaple byla od počátku „opřena“ na severní straně o svah a částečně do jeho hmoty zapuštěna.

18) Srov. J. Sommer, Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách II, Časopis Společnosti přátel starožitností 107/2, 1999, s. 65 až 77, zde s. 75.

Obr. 15: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Podkroví patrové předsíně, pohled od západu na vnější líc lodě.

SHRNUTÍ POZNATKŮ O STAVEBNÍM VÝVOJI A VÝSLEDKY ABSOLUTNÍHO DATOVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM DENDROCHRONOLOGIE

Stavební vývoj švařecké kaple lze na základě dosavadních poznatků shrnout do několika fází (obr. 16).

1. Doba vzniku kaple u Švařce je nejistá a chybí pro ni indicie. J. Sadílek zveřejnil snad poněkud odvážnou teorii, v níž spojuje vznik zděné kaple s počátky důlních prací v okolí. Doslova považuje švařeckou kapli za „jednu z nejstarších kostelních staveb v celém regionu severně od Tišnova“.¹⁹⁾ Její počátky klade až k prahu 13. století. Velmi ranému údobí vzniku kaple zdánlivě nasvědčuje nízký sklon první fáze štítu, dosahující cca 32°. Střechy podobných sklonů se objevují nejčastěji v době románské, avšak mechanická aplikace tohoto pravidla na jinak slohově téměř indiferentní kapli ve Švařci by mohla být zavádějící. Souvislost této sakrální stavby s montánní činností je naproti tomu značně pravděpodobná. Výmluvně tomu nasvědčují její v regionu jinak neobvyklá specifika, jak je vyjmenovává už J. Sadílek – nevýrazná poloha v údolí, absence hřbitova, absence stavebně vyděleného presbytáře. Pro dobu vzniku však postrádáme opory (více by mohly prozradit výsledky archeologických aktivit). V privilegiu markraběte Přemysla z roku 1235, zajišťujícímu doubravnickému klášteru mj. patronátní právo všech kostelů, které budou v jeho obvodu zřízeny, není švařecká kaple uvedena, stejně jako např. velice pravděpodobně již existující kostel ve Štěpánově nad Svratkou. Na značné stáří štěpánovského kostela přitom poukazuje románské okénko, prolamující v ose jehoapsidu.²⁰⁾ Pokud by kaple ve Švařci souvisela s hornic-

kými osadami v okolí, pak tyto jsou doloženy zejména v období 13. a 14. století. Pro pozdější důlní aktivity postrádáme relevantní hmotné pozůstatky.

Pro úplnost zvažme i druhou variantu doby vzniku hornické kaple. Výstavbu zděné církevní (případně původně jiného účelu) stavby lze stejně tak dobře spojit až s novými důlními impulsy během konce 15. a v 16. století. Listina Vladislava Jagellonského, určená Vilémovi z Pernštejna, nařizuje, aby Vilém na svých dolech v okolí Pernštejna uplatnil kutnohorské horní právo, a zároveň se z jejího obsahu dozvídáme, na jakých polohách těžba probíhala – mimo jiné u Švařce. Zároveň je u Švařce kolem roku 1550 objevena měď.²¹⁾ V roce 1564 se dozvídáme jméno správce důlního revíru (perkmistra) „hor Zubrštejských“, jímž byl Václav

Hoberk z Krahý. Je možné, že horní správa tehdy sídlila v nedalekém Štěpánově, kde v 1. polovině 16. století došlo k vysazení nového městečka.²²⁾ Tehdy na náměstí vzniká izolovaná věž, mající obdobu v městských strážních věžích (např. ve Žďáře nad Sázavou). Je možné, že tehdy vzniká i švařecký kostelík, vázaný na hornickou činnost, ale nikoli tu probíhající ve 13. století, nýbrž tu po roce 1484, pokračující v 16. věku. Proti časně dataci vybudování trvalé zděné církevní stavby, zajišťující duchovní služby hornické pospolitosti, snad hovoří provizorní charakter hornického sídelního areálu na nedaleké Havírně, lokality během středověku plně vytěžené, a zejména vysoce pravděpodobná přítomnost sakrální stavby i zde. Místní zrudnění obsahovalo nejčennější zdroje stříbra v přípovrchových vrstvách, a tak ani neumožňovalo rozvinutí trvalejšího sídliště typu Mittelberg (k. ú. Ovčín, kostel sv. Markéty vzniká snad po roce 1300,²³⁾ kaple je zmíněna v roce 1256), Stříbrné Hory (kostel sv. Kateřiny) či Buchberg (k. ú. Utín, kaple sv. Barbory?, 2. polovina 13. století), kde zděné kostely známé jsou.²⁴⁾ Do pozdního období vzniku by se snad hlásilo i hmotové sjednocení lodě a presbytáře, čímž vzniká prostá síňová dispozice (pokud ovšem nedošlo k např. adaptaci někdejší profánní stavby k sakrálnímu účelu). Zarážející je rovněž absence jakýchkoli stop po starší interiérové omítce před barokní přestavbou.

Na základě zjištěných informací lze interpretovat model vývoje švařecké kaple následovně:

V blíže neznámé etapě středověku vzniká u Švařce kostelík, zajišťující duchovní služby hornickým aktivitám v okolí (obr. 16A). Svědčí o tom atypická poloha kaple vázaná na komunikace spojující hornická sídliště a příp. jejich zemědě-

19) J. Sadílek, o. c. v pozn. 4, s. 68.

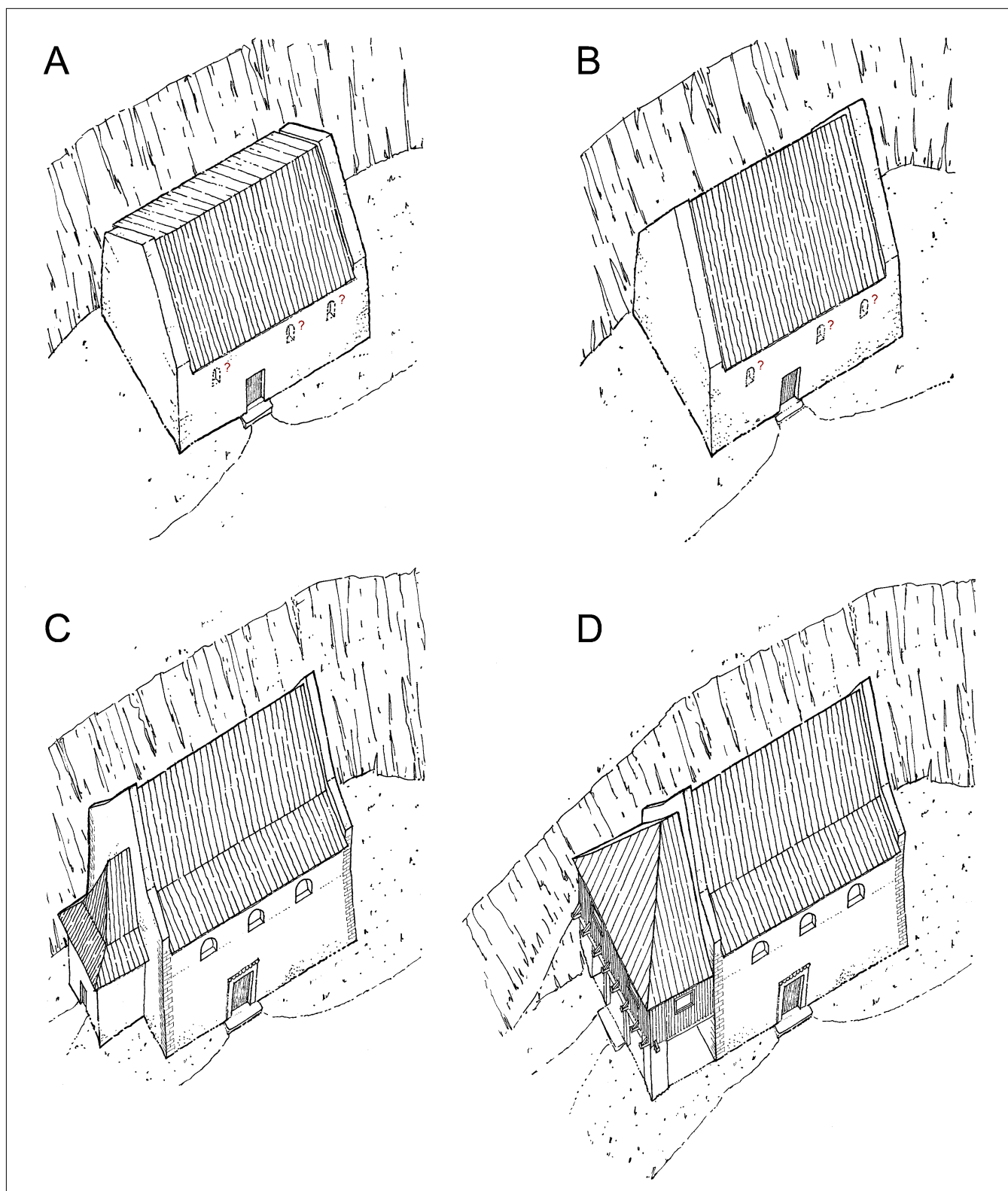
20) J. Vinař a kol., Historické krovy. Typologie, průzkum, opravy. Praha: Grada Publishing 2010, s. 12; J. Sadílek, Tři příspěvky k poznání historické architektury na Bystřicku, in: Vlastivědný sborník Bystřicka I, Bystřice nad Pernštejnem 2012, s. 25–46, zde s. 29–30.

21) J. Sadílek, o. c. v pozn. 4, s. 82–83.

22) J. Sadílek, o. c. v pozn. 20, s. 31.

23) P. Rous, o. c. v pozn. 6, s. 51, pozn. 6.

24) J. Doležel – J. Sadílek, o. c. v pozn. 6, s. 72–74.

Obr. 16: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Kresebné rekonstrukce čtyř hlavních vývojových etap kaple: A – 1. fáze (gotika, bez jednoznačné datace, viz obrázek 13); B – 2. fáze (navýšení štítu a vybudování strmější střechy); C – 3. fáze (přelom 17. a 18. století, doba barokní přestavby); D – 4. fáze (úpravy kolem roku 1770).

ská zázemí. Vzniku kaple v uvedeném mladším období neodporuje ani převýšený tvar štítu 2. fáze, zděného výhradně z lomového kamene. Nejstarší fázi by odpovídala dosud nejstarší zjištěná omítka stavby, nalezená v exteriéru při severozápadním nároží (překrytá barokní rustikou). Výstavba kaple se však patrně protáhla (snad i vlivem válečných událostí 1. poloviny 17. století), čemuž by nasvědčoval fakt

absence interiérové omítky v této době. Do úvahy musíme vzít i možnost, že kaple stála po nějakou dobu rozestavěná či poškozená. Jistou indicií pro takovou možnost je výše zmíněný zápis v pernštejském urbáři z roku 1582/1591 („W tevsy jest kostelni poddacy ktorej se stále poklada...“), navozující dojem opuštěnosti kaple a dosud přetrvávající povinnosti švařeckých usedlíků platit kostelní podací.

Připojme však otazník i k pernštejnským horním aktivitám 15. a 16. století – přesný rozsah a intenzitu dobývání drahých či barevných kovů v 16. století víceméně neznáme. Víme však o stavebním rozvoji nedalekého Štěpánova nad Svratkou v této době.

Podobu původní stavby lze načrtnout následovně (obr. 16A), byť s upozorněním na charakter mezerovité pracovní hypotézy: vzniká prostá zděná stavba na půdorysu obdélníku o stranách 12 × 8,5 m, výšky loď necelé 4 m, s vchodem na jihu, k němuž vede dnes špatně viditelná cesta, navazující na dnešní silnici a do ní ústící hluboký úvoz, přicházející sem od polohy Cumberk, případně Havírny. K vnější západní stěně kaple nemůžeme říci nic bližšího. Přítomnost obou nik, jsou-li původní součástí nejstaršího zdiva, ve východní a jižní stěně naznačuje, že stavba neměla presbytář vydělený ve formě charakteristického závěru. Případné vnitřní vymezení kněžiště se nedochovalo. Stavbu završuje sedlová střecha nápadně plochého spádu (1. fáze štítu). Koruna zdí se nachází zhruba v rovině bankálů oken (dobře je tato situace pozorovatelná skrz výlez do podkroví, viz obr. 11). Obvodové zdivo lodi vykazuje jasný kónický tvar.

O důvodech pro takto prosté dispoziční utváření, nerespektující jinak běžné zvyklosti při budování sakrální architektury, lze spekulovat. Jako nejpravděpodobnější se jeví vysvětlení adaptace původně profánní stavby k církevnímu účelu, přičemž došlo k druhotnému vyhloubení obou interiérových nik. Pro mladší období vzniku kaple svědčí i právě atypická podoba. Některé církevní stavby zejména 16. století se podobným scelením hmot presbyteria a loď vyznačují.

2. V následující fázi (obr. 16B), která proběhla v blíže neupřesněném období, snad jako mikrofáze, došlo ke změně sklonu střechy, jejíž poněkud plochý předchůdce se ukázal jako nevýhodný v místních klimatických podmínkách. Je vybudována 2. fáze štítu o sklonu cca 50°, výška korunní římsy zůstává stejná (soudě dle sbíhavosti ramen obou štítů, viz obr. 13). Prostor kruchty/tribuny přesahuje do krovu.

3. Ve 3. etapě (obr. 16C) stavebního vývoje (kolem roku 1700 podle závěrů dendrochronologické analýzy) došlo k pronikavé raně barokní přestavbě kaple. Až v této fázi je obvodové zdivo kaple navýšeno a nadezdívka prolomena pěticí půlkruhových oken, z nichž jihozápadní okno tvarem špalet reaguje na polohu předchůdce dnešní hudební kruchty (parapet je rovný a je výše než u ostatních oken, západní špaleta je neobvykle rozevřená, okno je nižší). Nové zdivo se vykazuje svislým lícem oproti lehce kónickým stěnám starších zdí. Vzniká třetí fáze obou štítů. Nároží kaple pravděpodobně již v této fázi obohacuje jednoduchá rustika překrývající starší povrchovou úpravu. Na západní straně interiéru loď vzniká starší podoba kruchty, kterou v přízemí vynášejí dvojice dubových konzol, vetknutých do obvodového zdiva. Dendrochronologicky je skácení stromů pro obě konzoly vročeno do let 1701–1714.²⁵⁾ V patře vzniká starší vstup na kruchtu, završený segmentovým záklenkem. Při vnějším líci na západní straně kaple vzniká nejpozději tehdy starší

přístavek, jehož zastřešení je dochováno coby negativ v podstřeší stávající předsíně (hrot otisku zaniklé střechy koresponduje s průběhem vrcholnice segmentového záklenku). Na přístavek navazuje dohněda malovaný pás. Jeho časový vztah k nárožní rustice je nejasný, časová shoda je však pravděpodobná. Interiér kaple je omítnut rovnou vrstvou omítky, přičemž nerovnosti jinak kamenného zdiva jsou doplněny úlomky cihel. Jedná se o nejstarší doloženou úpravu interiéru. Patrně v této fázi obohacuje západní stranu kaple nový vstup, jehož nadpraží tvoří jednoduchá profilovaná římsa, nicméně její tvar nevylučuje ani dřívější vznik v období renesance. Z 18. století rovněž pochází první doklady o zasvěcení Nejsvětější či Svaté Trojici.

Významná raně barokní přestavba snad rovněž souvisí s hornictvím. V 80. letech 17. století je doložena přítomnost horníků na samotě Orel u Švařce, kde došlo k objevu bohatého ložiska stříbra, a těžba byla obnovena.

Tato stavební fáze je zakončena rokem 1708, kdy zde biskupský ordinariát povoluje konání mší svatých. Dendrochronologické datování klade kácení stromů k výrobě dřevěných prvků k počátku 18. století. Raně barokní etapa stavebních proměn švařeckého svatostánku je zásadní, neboť mu vtiskla podobu, dochovanou v zásadě dodnes.

4. Až v následující fázi (obr. 16D, cca kolem roku 1770 na základě dendrochronologického datování) je západní přístavek nahrazen dnešní patrovou předsíní, která je přiložena k západnímu průčelí a její konstrukce zakrývá nárožní rustiku. K oběma západním nárožím i k pilířům nesoucím konstrukci patra se přikládá na spáru ohradní zídka. Poněkud severněji byl v patře předsíně vybudován nový vstup s přímým šikmo vzhůru nakloněným nadpražím. Nosná konstrukce patra předsíně, zhotovená z jedlových trámů, je dendrochronologicky datována do let 1766–1767 (kácení). Dřevěné zárubně nového vstupu na kruchtu jsou datovány do období po 1764–1765. Ve stejné době jsou do obvodových zdí kaple vloženy nosné trámy stávající kruchty, pořízené v letech 1767–1768 (doba pokácení stromů). Nový kůr zabíral větší plochu do prostoru loď, o čemž svědčí zasekání mohutného madla do severní a jižní zdi lodi. Vybourání kapsy mělo za následek zhroucení líce v jejím okolí a následné doplnění cihlami (tl. 6 cm), jak prokázaly sondy vedené pod omítkové souvrství. Výsledkem je současná podoba kůru, přičemž byly použity starší kusy (klekátko je vlastně původním madlem s otvory pro kuželky). Niveleta stropu nové předsíně se nachází poněkud níže než u jejího předchůdce, proto je segmentový záklenek staršího vstupu na kruchtu v patře dochován až v podstřeší.

Vznik patrové předsíně a dnešní podoby hudební kruchty v 70. letech 18. století není v písemných pramelech ani vlastivědných pracích zmiňován. Dendrochronologickou analýzou se tak podařilo prokázat zcela neznámou stavební etapu kaple ve Švařci. Tato zkušenost dostatečně ilustruje, jak křehké je spojování jednotlivých konstrukcí s písemně doloženými stavebními akcemi bez argumentačně dostatečných podpor. Prozatím nejsme schopni říci nic bližšího o pracích, v dosavadní literatuře spojovaných s rokem 1857. Dosud se soudilo, že až tehdy vzniká ona západní patrová předsíň. Spíše byly tyto práce

25) T. Kyncl, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z kaple Nejsvětější Trojice ve Švařci. Výzkumná zpráva. Brno 2017, rkp.

svým charakterem pouze udržovací a podstatně nezměnily tvář kaple.

5. Na konci 80. let 19. století (kácení dřev 1887–1889) obohacuje střechu kaple nový sanktusník, dochovaný do dnešních dnů i po vzniku nového krovu kaple. Na poměrně pozdní vznik tesařské sestavy sanktusníku ukazuje i charakter jeho spojů.

6. Na konci 20. let 20. století vzniká nad patrovou předsíní nový krov se stojatými stolicemi, a tedy i dnešní tvar valbové střechy. Kácení stromů je datováno do let 1927–1929.

7. Poslední větší stavební úpravy se datují do 40. a 50. let 20. století. V roce 1946 (podle nápisu na krovu) vzniká nový krov nad vlastní kaplí, který kombinuje nové řezané hranoly s druhotně použitými staršími kusy, plnicími úlohu námětků. Stávající sanktusník je ponechán. Je stržen strop kaple, který tvořil omítaný podhled, a nově je osazen kazetový dřevěný (modřínový) strop. Střecha je pokryta bobrovkou, která nahradila starší betonovou tašku. V 50. letech dochází k celkové obnově sanktusníku, a to nákladem místních obyvatel, kteří dodali veškerý materiál (šindel, prkna, latě apod.).

Dá se očekávat, že prohloubení našich vědomostí o stavebním vývoji kaple Nejsvětější Trojice ve Švařci přinese archeologie a snad i otlučení spodních partií exteriérových omítek, které jsou novodobé.

Obr. 17: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Zasazení kaple do okolní krajiny, pohled od severovýchodu od staré úvozové cesty směřující z obce Švařec k Brtovi (foto M. Dlouhý 2019).

ZÁVĚREM

Dnes soliterní sakrální stavba poblíž obce Švařec tvořila v minulosti nepochybně součást sídlištní, komunikační a důlní struktury. Pro stanovení období výstavby kaple postrádáme pevné opory. Průzkum stavby je determinován plošným omítnutím stěn kaple a písemné prameny k této lokalitě pro středověk prakticky chybí.

Lokalizace dědičné štoly u Švařce, zmíněné v pramenu z roku 1352, je nejistá, nicméně kromě důlních děl pod názvem „Cumberk“ v sousedním údolí Zásalského potoka

je možné uvažovat o lokalizaci uvedené štoly i k blízkosti kaple Nejsvětější Trojice. Pak by její dnes izolovaná poloha hrála důležitou roli v kontextu zaniklého osídlení i důlních aktivit. Kaple totiž nepochybně nevznikla jako opuštěný soliterní objekt. Důlní práce v blízkosti kaple jsou doloženy jak mapovými podklady (jmenujme zejména mapu I. vojenského mapování), tak velmi pravděpodobně i vyobrazením F. Richtera. Bohužel stopy po dolování v blízkém okolí švařecké kaple byly plánovány a dochované relikty, které se podařilo identifikovat, není možno s naprostou jistotou k hornickým pracím přiřadit. Stejně tak je možné do blízkosti švařecké kaple lokalizovat důlní díla, o kterých pochází zmínky z 1. poloviny 16. století. Doposud se totiž staré dolování u Švařce spojovalo automaticky s lokalitou Cumberk. Konečné přiřazení jednotlivých zmínek o důlních pracích ke konkrétní lokalitě samozřejmě není možné, nicméně se nabízí úvaha nad jejich situováním do prostoru údolí Brťovského potoka.²⁶⁾ O významu tohoto místa nakonec svědčí i poloha kaple samotné.

Porovnáním půdorysů církevních staveb na Bystřicku vynikne dispoziční výjimečnost švařecké kaple (rozměry hlavní části stavby 12 × 8,5 m). Již publikované dělení kostelů na dvě skupiny²⁷⁾ pracuje se stavbami vročenými autorem do 1. poloviny 13. století až poloviny 13. století, a to jen na základě formální podoby (apsidy versus kvadratické presbytáře). Kostely s kvadratickým presbytářem,

hojně rozšířené na Kutnohorsku či Čáslavsku datuje K. Kibic ml. povšechně do 2. poloviny 13. století a pokládá je za článek sakrální architektury mezi románskými tribunovými kostely s úzkou lodí a vrcholně gotickými kostely zakončenými polygonálním závěrem.²⁸⁾ Do stejného období (případně k polovině 13. století) je možno vročit i podobné kostely na Bystřicku. Jedná se o kolonizační kostely, obsahující zhruba čtvercovou plochostropou loď a presbytář zaklenutý valenou klenbou mírně hrotitého profilu (Vítechov, Dalečín, Krásné, Bukov apod.). Starší vrstvu kostelů představují lokality se zakončením v podobě apsidy (Dolní Čepí, Štěpánov nad Svratkou), případně několika apsidami (Černvír).

Zatímco většina kostelů na Bystřicku představuje typickou venkovskou dispozici středověkého kostela, jejímiž komponentami je čtvercová či obdélná loď, k níž přiléhá odsazený kvadratický presbytář či apsida, kaple ve Švařci zvyklostí církevních architektur neuplatňuje a zaráží i absencí sakristie, u výše

26) J. Sadílek, o. c. v pozn. 20, s. 29.

27) K. Kibic ml., Klenby středověkých kostelů s pravoúhlým presbyteriem na Kutnohorsku, in: Svorník 5, Praha 2007, s. 55–66, zde s. 55.

28) Tuto možnost připouští již J. Sadílek, Koroužné, Švařec, s. 79.

uvedených kostelů většinou druhotného stáří. Nasnadě je otázka, jaké vlivy měly dopad na tuto stavebně prostou podobu. Jistou analogií ve sjednocení lodě s kněžištěm by mohl být kostel sv. Martina ve Věžné.²⁹⁾ Zdejší řešení je však až druhotné a způsobené prodloužením kostela. V úvahu je nutné vzít i variantu, že současná podoba švařecké kaple mohla být zapříčiněna destrukcí presbyteria a zazdáním vítězného oblouku. Protože je stavba téměř celoplošně omítnutá, nelze prozatím otázku po jejím neobvyklém utváření definitivně zodpovědět, avšak průzkum omítkového souvrství žádné stopy neobjevil (např. existence spáry ve východní zdi kaple apod.). Absence sakristie pak nutí i k zamyšlení, zda pro sakrální účely nedošlo k adaptaci stavby původně profánního charakteru, případně je atypická podoba dána pozdějším vznikem kaple v pozdním středověku či renesanci.

Speciální využívání pojednávané sakrální stavby je vepsáno i do její atypické polohy. Kostely a kaple v okolí se buď váží na zástavbu sídel, nejčastěji v těsné souvislosti s náměstím u měst a městeček (Štěpánov nad Svratkou, Bystřice nad Pernštejnem, Doubravník), případně jsou součástí zástavby vesnice, ale zaujímají exponovanou polohu (Rožná, Věžná, Černvín, Dolní Čepí apod.), nebo jde o solitérní objekty na vyvýšeninách (typicky Vítochov).

Nenápadná pozice švařecké kaple v hlubokém údolí, jen nevysoko nad Brťovským potokem, na terase v kontaktu se svahelem, svědčí o její vazbě na zaniklé osídlení nejpravděpodobněji hornického charakteru. Důlní podniky odehrávající se po okolních polohách by takové interpretaci nasvědčovaly. Budoucí výzkum této nepochybně zajímavé památky bude mít za cíl zodpovědět otázku o jejím skutečném stáří, které je výše naznačeno ve dvou alternativách.

Poděkování patří Ing. Tomáši Kynclovi z Brna, bez jehož vstřícnosti by autorovy úvahy postrádaly datační oporu a předložená práce by neměla smysl, dále panu Jiřímu Štouračovi, rodákovi ze Švařce, za provedení restaurátorského průzkumu, Mgr. Miroslavu Lancovi z NPÚ ÚPS v Kroměříži za pomoc při grafické úpravě kresebné dokumentace. V neposlední řadě autor děkuje Mgr. Janu Štětinovi z NPÚ ÚOP v Kroměříži za vyhotovení grafických příloh i mnoho podnětných diskusí nad stavebním vývojem pojednávané kaple.

JAN VEČEŘA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V TELČI,
HRADECKÁ 6, TELČ
VECERA.JAN@NPU.CZ

číslo	konstrukce	prvek	dřevina	datum skácení
1	kůr	spodní nosník kůru na již. straně	dub	1701–14
2	kůr	vých. trám kůru (u stěny)	jedle	1767/68
3	předsín – patro – vstup na kůr	již. sloupek zárubně vstupu na kůr	dub	1764/65
4	předsín – přízemí	nosný trám pod stropním trámem na záp. straně	jedle	1765+
5	předsín – přízemí	1. stropní trám od jihu	jedle	1766/67
6	předsín – patro	podlahový trám patra u schodiště	jedle	1766/67
7	předsín – patro	JZ sloupek patra	jedle	1766/67
8	předsín – patro	SZ sloupek pláště	jedle	1761+
9	předsín – patro	prahový trám již. stěny pláště	smrk	x
10	předsín – patro	horní pásek SZ sloupku pláště	smrk	x
11	předsín – patro	již. pásek prostředního sloupku pláště	smrk	x
12	předsín – patro	2. sloupek od vých. – severní stěna pláště (u schodů) – oprava konstrukce	smrk	1944/45
13	krov předsíně	2. krokev záp. valby od jihu	smrk	1928/29
14	krov předsíně	JZ rohová krokev	smrk	1927/28
15	sanktusník	SV sloup sanktusníku	smrk	1887/88
16	sanktusník	vnitřní vzpěra JV sloupku	smrk	1889 L
17	východní štít kostela	lešení ve štítě	jedle	–

Příloha: Výtah z tabulky výsledků dendrochronologické analýzy T. Kyncla

29) J. Sadílek, Věžná. Historický vývoj stavebních památek a osídlení obce. Věžná 2014, s. 77.

DIE BAUENTWICKLUNG DER KAPELLE DER ALLERHEILIGSTEN DREIFALTIGKEIT IN ŠVAŘEC BEI ŠTĚPÁNOV A. D. SVRATKA

Die Anfänge der Allerheiligsten Dreifaltigkeitskapelle bei der Gemeinde Švařec (Schwaretz, Bez. Žďár nad Sázavou [Saar]) sind unklar. Dank der ganz ungewöhnlichen Gestalt der Kapelle und ihrer Lage in der Landschaft lässt es sich vermuten, sie habe die Seelsorge für die Bergleute ausgeübt, die in der Umgebung vor allem das Silbererz förderten. Der Bergbau in der Umgebung ist in zwei Perioden belegt; die erste aus dem 13.–14. Jahrhundert, die zweite vor allem im späten 15. und dem 16. Jahrhundert. Die erste schriftliche Erwähnung der Kapelle stammt erst aus dem späten 16. Jahrhundert. Ihre erhaltene Gestalt stammt aus der Zeit des Barockumbaus (gegen 1700). Die Kapelle wurde dabei erhöht und mit fünf Halbkreisfenstern ausgestattet. Die illusionistische Quaderung bereicherte die äußeren Ecken des Baus. Ebenfalls die Giebelmassen wurden erhöht und die Dachneigung geändert. Die bauhistorische Untersuchung wurde durch die dendrochronologische Analyse und restauratorische Untersuchung der Putzschichten vervollkommen. Das Gebäude der Dreifaltigkeitskapelle ist durch seine Baugestalt bemerkenswert, die keine Analogie in der Region hat, vor allem durch die Absenz des ausgegliederten Chors oder der Sakristei.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Švařec (Schwaretz, Bez. Žďár nad Sázavou [Saar]), Kapelle der Allerheiligsten Dreifaltigkeit (alle Fotos des Autors, falls nicht anders angeführt): a – historische Fotografie aus dem Jahr 1912; b – Ansicht der zweigeschossigen Vorhalle und der Südfront von Südwesten (vom Zugangsweg zu), (Foto K. Brod, Privatarchiv des Autors).

Abb. 2: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Grundrisse der Kapelle: A – Erdgeschoss; B – Obergeschoss in der Höhe der Fenster. Erläuterungen zum Baualtersplan: 1 – die älteste Phase (hypothetisch 13. Jahrhundert oder erst Wende des 15. und 16. Jahrhunderts); 2 – die nicht näher bestimmte spätere Phase samt Erhöhung der Giebel; 3 – Barockumgestaltung, Wende des 17. und 18. Jahrhunderts; 4 – Konstruktionen aus der Zeit vor 1770 bis Anfang des 19. Jahrhunderts; 5 – Konstruktionen des 19. und 20. Jahrhunderts (alle Bauaufnahmen des Autors, alle Zeichnungen J. Štětina).

Abb. 3: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Aufnahme der barocken Eckquaderung.

Abb. 4: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Südseite, Kapelleneingang.

Abb. 5: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Westportal der Kapelle (Ansicht von Westen).

Abb. 6: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Westseite, Eingang in das Schiff.

Abb. 7: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Profil des Gesimses über dem westlichen Eingang.

Abb. 8: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Südliche und östliche Front der Kapelle (ohne Öffnungen), Ansicht von Südosten.

Abb. 9: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Blick westwärts in das Schiffsinere mit der Orgelempore.

Abb. 10: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Südliche Schiffswand (von der Orgelempore zu aufgenommen).

Abb. 11: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Längsschnitt entlang der Längsachse. Baualtersanalyse s. Abb. 13 – Schnitt über das Gelände (dunkel), Flächen der Tür- und Fensteröffnungen (hell). Pfeil zeigt die wahrscheinliche Kranzgesimshöhe des ursprünglichen Baus vor der barocken Erhöhung der Kapellenmasse.

Abb. 12: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Nördliche Schiffswand (von der Orgelempore zu aufgenommen).

Abb. 13: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Querschnitt über den Bau (Blick ostwärts). Punktlinie – ursprüngliche Geländehöhe an der Nordseite vor Abtragen in den 1940er oder 1950er Jahren. Dunkelrote Linie – Giebelform der ersten Phase, hellrote Linie – Giebelhöhe in der zweiten Phase. Die Dachwerkkonstruktion im Zustand vor der Rekonstruktion aufgrund des Projektes aus den 1940er Jahren aufgenommen (ohne Auswertung).

Abb. 14: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Ostgiebel im Dachraum, Ansicht von Westen.

Abb. 15: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Dachraum der zweigeschossigen Vorhalle, äußeres Mauerhaupt des Schiffsmauerwerks, Ansicht von Westen.

Abb. 16: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Zeichnerische Rekonstruktion von vier Hauptentwicklungsetappen der Kapelle: A – 1. Phase (Gotik, ohne eindeutige Datierung, s. Abb. 13); B – 2. Phase (Giebelerhöhung, Bau des steileren Dachs); C – 3. Phase (Wende des 17. und 18. Jahrhunderts, Barockumbau); D – 4. Phase (Umgestaltungen gegen 1770).

Abb. 17: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Situation des Baus in der umgebenden Landschaft, Ansicht von Nordosten vom alten Hohlweg aus Švařec nach Brťoví (Bez. Žďár nad Sázavou) hin (Foto M. Dlouhý 2019).

Beilage: Auszug aus der Tabelle der Ergebnisse der dendrochronologischen Analyse von T. Kyncl.